

УДК 94 (477.73) : 341.34 «1944/1949»

ВИКОРИСТАННЯ ІНОЗЕМНИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ НА ВІДНОВЛЕННІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ (1944-1949 рр.)

Наталія Калкутіна

Миколаївський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
Україна, 54001, м. Миколаїв, вул. Адміральська, 4а
e-mail: frau.kalkutina@gmail.com

Внаслідок німецької окупації більшість промислових районів Радянського Союзу виявились зруйнованими, а їх відбудова вимагала залучення величезних матеріальних і людських ресурсів. А з огляду на чималі демографічні втрати та поріділий трудовий фонд країни, єдиним стабільним резервом робочої сили виявились багатотисячні контингенти іноземних військовополонених.

Проблема трудової експлуатації іноземного спецконтингенту в УРСР поступово займає серед дослідників України чільне місце. Так, на початку 2000-х рр. у наукових часописах виходить низка статей М. Баглікової [1-2]. Авторка вказує на фактори, що впливали на продуктивність праці полонених, а також наголошує на домінуванні економічної рентабельності в організації таборів. Київським дослідником О. Потильчаком опубліковані дослідження, які, зокрема, висвітлюють залучення іноземних військовополонених до відбудови народногосподарських об'єктів України [3-4]. Дослідник приходиться до висновку, що примусова праця бранців війни не була ефективною, зокрема, з огляду на пасивний опір у середовищі самих військовополонених. Трудове використання військовополонених у народному господарстві УРСР висвітлено у роботах А. Чайковського [5-6], М. Лободи [7], Д. Алексєєвої-Процюк [8-9].

Незважаючи на те, що окремі дослідники заклали підґрунтя для подальшої розробки південноукраїнського сегменту військового полону, вивчення зазначеної теми потребує подальших наукових розвідок, що беззаперечно вказує на її актуальність. Виходячи із зазначеного, мета пропонованої статті – дослідити результати трудового використання та встановити рівень ефективності праці бранців радянських таборів НКВС (МВС) на підприємствах регіону.

Систематичне використання робочих рук військовополонених почалося вже з другої половини 1942 – на початку 1943 рр., адже в умовах воєнного часу утримувати величез-

ний іноземний контингент без усякого економічного зиску було неприпустимим. Але якщо у роки війни праця бранців іноземних армій не мала вирішального значення, то по її закінченню вона стає значущим фактором реконверсії, адже першочергово постала проблема відновлення промислового потенціалу країни. Працездатного ж населення по Миколаївській області, станом на II квартал 1944 р., налічувалося лише 135 тис., по Одеській – 275 тис. та по Запорізькій – 325 тис. осіб. [10, арк. 36]. Наявні трудові ресурси підприємств у перші повоєнні роки, як правило, складалися з некваліфікованих робітників, переважно жінок і підлітків, які надійшли за оргнабором із сільської місцевості. Тому єдиним стабільним резервом робочої сили виявились багатотисячні контингенти іноземних військовополонених.

Законодавчо трудове використання військовополонених закріплювалося наказом НКВС СРСР № 00675 від 6 квітня 1943 р. [11, арк. 38зв.], згідно з яким управління таборів НКВС, поряд із забезпеченням ізоляції військовополонених і збереженням їх як робочої сили, повинні організувати і їх трудове використання за спеціальними завданнями Управління у справах військовополонених та інтернованих (далі – УПВІ) СРСР [12, с. 714]. Військовополонені надійшли у розпорядження будівельних трестів та особливих будівельно-монтажних частин і на довгі роки стали для них основним джерелом робочих рук.

Масштабність відбудовчих робіт у Південній Україні визначила пріоритетність концентрації саме у цьому регіоні значних спецконтингентів. На цій території з 1944 по 1950 рр. функціонувало 9 стаціонарних виробничих таборів, які стали основними постачальниками робочої сили для відбудови знищених народногосподарських об'єктів. Аналіз галузей їх використання свідчить, що головними споживачами трудового ресурсу полонених стали підприємства суднобудівної та металургійної промисловості. Далі йшли підприємс-

тва машинобудівної галузі, енергетичні підприємства та великі будівельні організації, що відповідали за цивільне будівництво, будову портів і шляхів сполучення. У результаті руками військовополонених за короткий проміжок часу відбудовано Запоріжсталь, Дніпрогес, суднобудівні заводи Миколаєва, Одеський торговельний порт і багато інших стратегічно важливих підприємств.

Але, як і на решті території СРСР, через організаційні та матеріальні труднощі отримати прибуток від праці полонених вдалося не відразу. До середини 1945 р. витрати на утримання контингентів таборів значно перевищували відшкодування від їх трудовикористання, а військовий полон характеризувався масовою загибеллю бранців і постійною боротьбою за їх фізичне існування.

Питома вага військовополонених у загальній кількості робітників на підприємствах регіону у різні роки становила від 30 до 80%. Жоден великий промисловий чи будівельний проект не обходився без участі військовополонених та інтернованих, особливо кваліфікованих німецьких та австрійських, які були флагманами наукової й інженерної думки. Станом на травень 1945 р. на підприємствах Півдня УРСР працювало близько 38900 військовополонених із 555300, виділених для роботи союзним наркоматам, не рахуючи військовополонених, виділених наркоматам для допоміжних робіт [12, с. 628].

Згідно з рознарядкою, кожен табір повинен забезпечувати вивід на роботи певної кількості працездатного контингенту. Ці норми встановлювалися в залежності від лімітної наповнюваності конкретного табору та потреб у робочій силі на тому чи іншому господарському об'єкті. Для одеського табору № 159 норма виводу на роботу у порт становила 7800 чол. та близько 1000 – на відновлювальні та будівельні роботи по місту [13]. Одеський автоскладальний завод потребував щоденного виводу 200 бранців [14, арк. 3]. Вивід військовополонених **запорізького** табору № 100 на роботи «Запоріжбуду» становив 8000 осіб (згодом збільшений до 10000) [15, арк. 4, 132]. Миколаївський табір № 126 організований саме для потреб Особливої будівельно-монтажної частини № 44, у 1945 р. лише на об'єкти даного тресту мав щоденно виводити на роботи 4850 осіб. Фактично ж вивід на роботи не перевищував 4000 чол. [16, арк. 120]. На момент ліквідації табору у листопаді 1948 р. вивід контингенту на об'єкти становив лише 42% [17, арк. 57].

Система трудового використання полонених передбачала комплектування з числа фізично придатних до праці бранців батальйонів, рот і взводів, формування яких здійснювалося за національною ознакою. У результаті стрімкого поповнення контингентів військовополонених будівельні організації відчували брак нижчого інженерно-технічного персоналу (десятника, майстра), а тому керівництво військовополоненими на виробництві здійснювалося в основному бригадирами, виділеними зі складу самих бригад (перевіреніми полоненими офіцерами й унтер-офіцерами).

Використання військовополонених господарствами здійснювалося на основі договору, де досить детально регламентувалися умови експлуатації контингенту. Виконувані за даним договором роботи організовувались і велись під технічним керівництвом і відповідальністю госпоргану, його інструментами, механізмами, транспортом і матеріалами. Обов'язком останнього було також постачання всього працюючого контингенту спецодягом і спецвзуттям за нормами ВЦРПС. Оплата робіт, виконаних контингентом табору, проводилась за дійсними у даній місцевості розцінками, встановленими для вільнонайманих робітників. Кваліфікований трудовий фонд табору, який використовувався за спеціальностями (інженери, техніки і т.д.), оплачувався відповідно до посадових окладів, встановлених для місцевих кваліфікованих спеціалістів [12, с. 611].

Та на практиці більше половини пунктів вищевказаного типового договору систематично порушувалися як представниками господарських організацій, так і управліннями таборів військовополонених. У результаті потужний трудовий потенціал останніх не змогли використати на повну силу, а отже не отримали очікуваного економічного ефекту.

Військовополонені виявилися зовсім непридатними для важкої фізичної праці: ослаблені, хворі та роздягнені у 1944 р. на підприємства Південної України майже не виводилися. Окрім незадовільних санітарно-побутових умов у таборах, на виробництві не облаштовувались місця обігріву в осінньо-зимовий період, гаряче харчування видавалося лише частині військовополонених, не вистачало спецодягу та взуття. Наприклад, із загальної кількості 10103 військовополонених миколаївського табору № 126 у грудні 1944 р., на виробництві використовувалися лише 2043 чол. (20%). Враховуючи шпиталь-

них хворих і полонених, котрі знаходилися в оздоровчій команді, на роботу не виводилося ще 2783 особи через незабезпеченість взуттям та одягом [11, арк. 53]. Отже, кількість фізично здорових і придатних до праці виявилась вкрай низькою, тенденційно знижуючись у холодну пору.

15 червня 1945 р. Л. Берія підписує черговий наказ «Про заходи з виконання постанови ДКО № 8921сс від 4 червня 1945 р.», в якому з метою підвищення продуктивності праці у таборах військовополонених визначались засоби стимулювання та покарання. Зокрема, збільшувалася сума грошової винагороди для тих, хто перевиконував норми виробітку від 100 до 200 крб. на місяць у залежності від відсотку перевиконання. Висококваліфікованих спеціалістів, бригадирів, десятників, командирів взводів і рот заохочували сумами від 125 до 500 крб. Також передбачалося створення покращених умов утримання, першочергова видача обмундирування, постільної білизни, покращене харчування для бранців, які плідно працювали та перевиконували норми виробітку [18, арк. 284].

Та військовополонені не мали зацікавлення ні у виконанні виробничих норм, ні у заробітній платі, яка була нижчою, ніж у вільнонайманих робітників, і становила, наприклад, за середньорічними показниками 1947 р. по Миколаївському окремому будівельно-монтажному управлінню № 1 лише 79,5% від планової (див. додаток 1) [19, арк. 46]. Продуктивність праці бранців, упродовж всього періоду їх використання як робочої сили у Південній Україні, також виявилася на порядок нижчою за вільнонайманих робітників. Наприклад, середнє виконання виробничих норм військовополоненими на підприємствах Миколаєва у 1945-1948 рр. становило 80-90% (див. додатки 2, 3).

Таким чином плани радянського керівництва на спецфонд не виправдалися у повному обсязі. Не маючи переконливої мотивації, бранці радянських таборів, у переважній більшості, не погоджувалися віддавати рештки здоров'я, а інколи й життя, у боротьбі за світле економічне майбутнє країни-переможниці, до якої частина бранців продовжувала ставитися вкрай негативно. Тому поширеними формами посильного опору трудовій експлуатації стали виробничий саботаж, псування обладнання, членушкодження тощо, які вкупі з підвищеним травматизмом призводили до значних виробничих втрат.

Але, маючи значну кількісну перевагу над

трудовими резервами СРСР, саме військовополонені заповнили цю значну прогалину. Незважаючи на низькі виробничі показники, трудовий фонд військовополонених, особливо кваліфікований, користувався незмінним попитом у міністерств і відомств, між якими розгорнулася справжня конкуренція за право отримати його у своє розпорядження. Отже можна стверджувати, що праця колишніх військовослужбовців армій противника стала основоположною при відбудові ключових народногосподарських об'єктів. Та, разом з тим, виробничі показники спецконтингенту могли б бути значно вищими. Маючи у своєму розпорядженні величезний ресурс робочої сили, ГУПВІ, разом з господарськими організаціями, які використовували працю військовополонених, виявились неспроможними ефективно цей ресурс використати. Робота з трудової експлуатації спецконтингентів велася через призму досвіду ГУТАБу. Погана організація праці, фальсифікація результатів виконаних полоненими виробничих завдань, зневага до спецконтингенту, тотальна халатність та елементарна незацікавленість адміністративних працівників гальмували відновлювальні роботи майже на всіх підприємствах регіону. І як не намагалися очільники НКВС (МВС) декларувати раціональне й ощадливе використання праці військовополонених, на практиці відношення до останніх було нерозсудливим, з яскраво вираженим споживачьким характером.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Багликова М.С. К вопросу о трудоустройстве немецких военнопленных, мобилизованных и интернированных на шахтах Донбаса / М.С. Багликова, П.В. Добров // Историчні і політологічні дослідження. – Донецьк: Вид-во ДонНУ, 2001. – № 4 (8). – С. 123-128.
2. Багликова М.С. Трудовое использование немецких военнопленных в Украине / М.С. Багликова, П.В. Добров // Вісник Донецького університету. Серія «Б»: Гуманітарні науки. – Донецьк: Вид-во ДонДУ, 2001. – Вип. 1. – С. 215-224.
3. Потильчак О. Використання німецьких військовополонених на відбудові вугільної та металургійної промисловості України в початковий період повоевненої реконструкції (1944-1945 рр.) / О. Потильчак // Исторична наука: проблеми розвитку: Матеріали конференції. Новітня історія України / [ред. кол. В.Ф. Литвиненко [та ін.] – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2002. – С. 174-179.
4. Потильчак О. Використання німецьких військовополонених на підприємствах вугільної та металургійної промисловості України (1944-1945 рр.) / О. Потильчак // Сторінки воєнної історії України: [зб. наук. статей] / [відп. ред. В.А. Смолій]. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – Вип. 7. – Ч. 2. – С. 183-190.
5. Чайковский А. Трудовое использование военнопленных и интернированных в Украине (1944-1953 гг.) / Анатолий Чайковский // Військовий полон та інтернування. 1939-1956. Погляд через 60 років: матеріали Міжнародної наукової конференції, Київ, 2-4 червня 2006 р. – К.: Парламентське вид-во, 2008. – С. 166-177.
6. Чайковский А.С. Плен. За чужие и свои грехи (Военнопленные и интернированные в Украине 1939-1953 гг.) /

Анатолий Чайковский. – К.: Парламентское издательство, 2002. – 503 с.

7. Лобода М. Залучення іноземних військовополонених до відбудови виробничих об'єктів України, 1943-1950 рр. / М.К. Лобода // Сторінки воєнної історії України: [зб. наук. статей] / [відп. ред. В.А. Смолій]. – К.: Інститут історії України НАН України. – 2006. – Вип. 10. – Ч. 2. – С. 346-359.

8. Алексеева-Процюк Д.О. Використання праці іноземних військовополонених та інтернованих на території України (1939-1953): нормативно-правові та організаційні засади / Д.О. Алексеева-Процюк. – К.: Посвіт, 2011. – 240 с.

9. Алексеева-Процюк Д. Трудове використання іноземних військовополонених в СРСР в роки Великої Вітчизняної війни / Діана Алексеева-Процюк // Сторінки воєнної історії України: [зб. наук. статей] / відп. редактор В.А. Смолій. – К.: Інститут історії України НАН України, 2008. – Вип. 11. – С. 245-251.

10. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф.1, оп.23, ч.1, спр.1243, 148 арк.

11. Відділ режимно-секретного та документального забезпечення (далі – ВРСДЗ) УМВС України в Миколаївській області, ф.37, оп.1, спр.205, ч.4, 286 арк.

12. Военнопленные в СССР. 1939-1956. Документы и материалы / [сост. М.М. Загоруйко, С.Г. Сидоров, Т.В. Царевская / под ред. проф. М.М. Загоруйко]. – М.: Логос, 2000. – 1120 с.

13. Урсу Д. Одесский транзит 1944 года (репатриация французских военнопленных из СССР) / Д.П. Урсу [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/2115/1/Одесский%20транзит%201945%20г.pdf>

14. Державний архів Одеської області, ф.П-9, оп.3-а, 409 арк.

15. Управління режимно-секретного та документального забезпечення ГУМВС України в Запорізькій області, ф.24, оп.1, спр.4, 268 арк.

16. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО), ф.П-7, оп.1, спр.234, 135 арк.

17. ВРСДЗ УМВС України в Миколаївській області, ф.37, оп.1, спр.13, 149 арк.

18. Державний архів Міністерства внутрішніх справ України, ф.45, спр.135, 131 прим.

19. ДАМО, ф.Р-2933, оп.1, спр.42, 65 арк.

Калкутіна Наталія Трудове використання іноземних військовополонених на відбудові підприємств Південної України (1944-1949 рр.)

У статті досліджуються передумови, причини та результати використання праці іноземного спецконтингенту радянських таборів на відбудові промислових підприємств Південної України у повоєнний період. Автор приходить до висновку, що іноземні бранці суттєво заповнили прогалину у трудових ресурсах країни, адже виявилися єдиним стабільним резервом робочої сили Але, через низку причин, їх потенціал не використано на повну потужність і продуктивність їх праці у цілому була невисокою.

Ключові слова: військовополонені, спецконтингент, реконверсія промисловості, трудове використання, промислові підприємства

Калкутина Наталья Трудовое использование иностранных военнопленных в восстановлении предприятий Южной Украины (1944-1949 гг.)

В статье исследуются предпосылки, причины и результаты использования труда иностранного спецконтингента советских лагерей на восстановлении промышленных предприятий Южной Украины в послевоенный период. Автор приходит к выводу, что иностранные пленники существенно заполнили пробелы в трудовых ресурсах страны, ведь оказались единственным стабильным резервом рабочей силы. Но, по ряду причин, их потенциал не использован на полную мощность и производительность их труда в целом была невысокой.

Ключевые слова: военнопленные, спецконтингент, реконверсия промышленности, трудовое использование, промышленные предприятия

Kalkutina Natalia Labour utilization of the foreign prisoners of war on the reconstruction of enterprises in the South of Ukraine (1944-1949)

This article tells us about the background, causes and results of foreign prisoners of Soviet camps on the rehabilitation of industrial enterprises in southern Ukraine in the post-war period.

The country's economy destroyed during the war demanded radical reconstruction. For this purpose all available labour resources have been mobilized. But in the context of postwar shortage of working hands the Soviet leadership attracted the prisoners of war from enemy armies to the rehabilitation. Working in industrial undertakings the prisoners had to pay back the cost of their living and at the same time build production facilities.

The author concludes that foreign prisoners filled the gaps in the workforce of the country significantly as they were the only stable reserve of manpower. But throughout the entire period of use of POW labour force in southern Ukraine their productivity remains significantly lower than of civilian workers. Without convincing motivation the vast majority of prisoners in Soviet camps did not agree to give the remains of health and sometimes life to fight for a brighter economic future of the country- winner. Therefore common forms of labour exploitation resistance were equipment damage, sabotage, self-mutilation which led to considerable production losses. However the work of former soldiers of the enemy armies became fundamental in restoring of the key economic installations.

Keywords: prisoners of war, special contingent, reconversion of production, labour utilization, industrial enterprises

Рецензенти:

Кринко Є.Ф., д.і.н., професор

Михайлуца М.І., д.і.н., професор

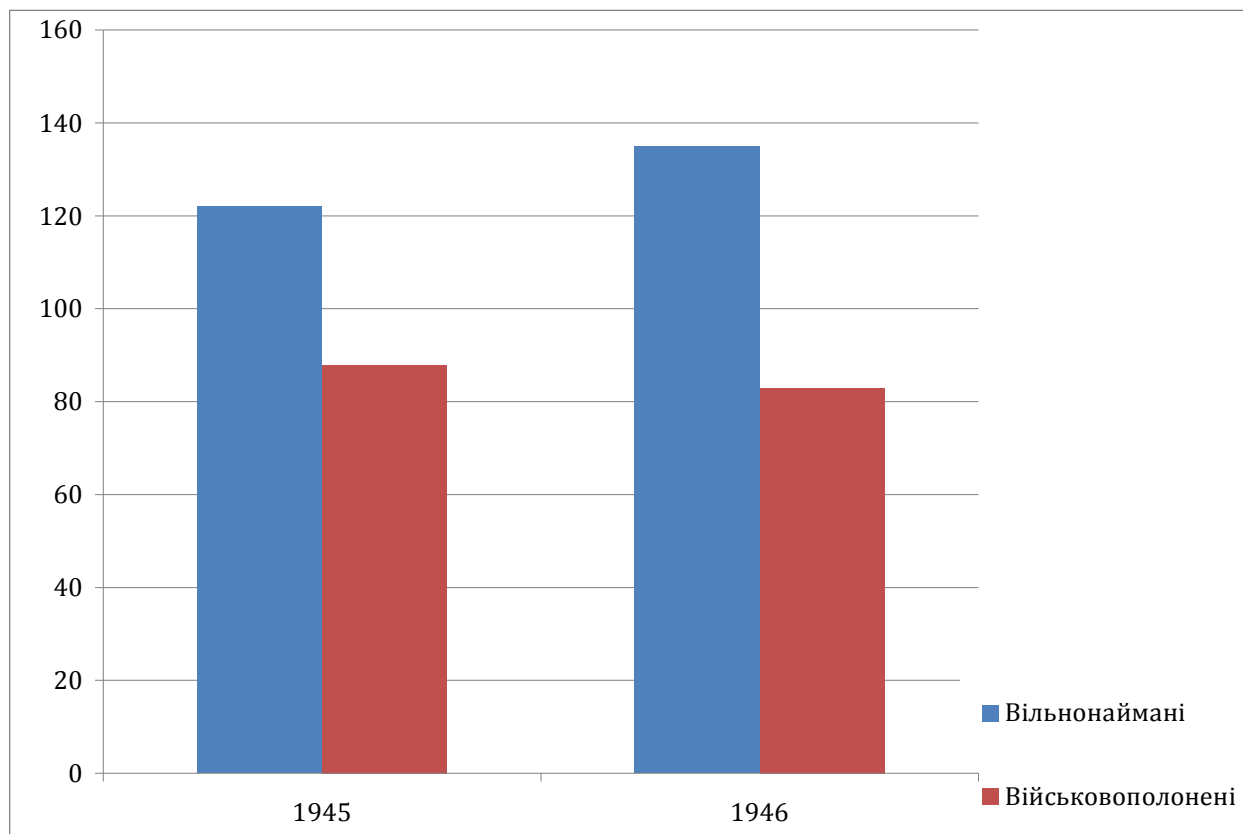
Надійшла до редакції 31.05.2017 р.

**Середня заробітна платня робітників
Миколаївського особливого будівельно-монтажного управління № 1 у 1947 р.**

№	Квартал	Категорія	План	Фактично	%
1	I	Вільнонаймані	15,30	17,10	112
		Військовополонені	15,30	10,40	69
Разом			15,30	11,90	78
2	II	Вільнонаймані	15,75	16,80	107
		Військовополонені	15,75	12,40	78,6
Разом			15,75	13,40	85
3	III	Вільнонаймані	16,85	17,60	104
		Військовополонені	16,85	13,80	82
Разом			16,85	14,75	87,5
4	IV	Вільнонаймані	16,50	17,40	105,2
		Військовополонені	16,50	13,90	84,3
Разом			16,50	14,90	90,3.
Середньорічні показники	Вільнонаймані		16,11	17,40	108
	Військовополонені		16,11	12,80	79,5
Разом			16,11	13,7	82,0

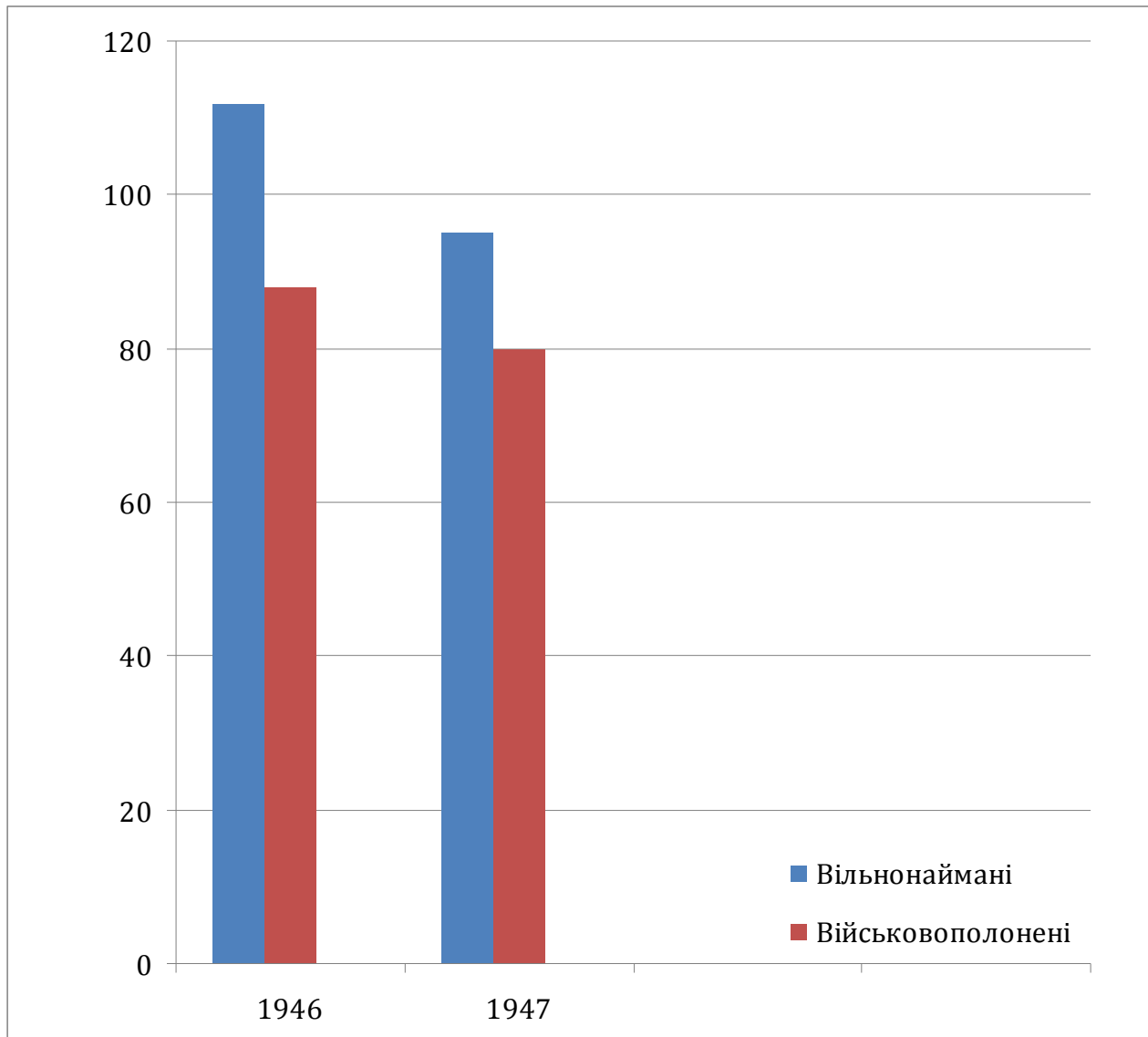
Таблицю складено за матеріалами Держархіву Миколаївської обл., ф.Р-2933, оп.1, спр.42, арк.46.

**Продуктивність праці вільнонайманих робітників і військовополонених у 1945-1946 рр.
на Миколаївській окремій будівельно-монтажній ділянці № 1 (%)**

Діаграму складено за матеріалами Держархіву Миколаївської обл., ф.Р-2933, оп.1, спр.18, арк.50.

**Продуктивність праці вільнонайманих робітників і військовополонених за 1946-1947 рр.
на Миколаївській окремій будівельно-монтажній ділянці № 2 (%)**

Діаграму складено за матеріалами Держархіву Миколаївської обл., ф.Р-2933, оп.1, спр.43, арк.23.